

minden idejét. Nagy Lajos nem tudni miért visszahúzódik a szerkesztési munkálatoktól, s ezért az alapítókör Ferencz Józsefet és Buzogány Áront bízta meg a szerkesztéssel. Megállapodásukról egy jegyzőkönyvet vesznek fel, amelyet így fejeznek be: „Mindnyájunké volt és lesz ezután is a vállalat és érdekében való áldozattétel, unitárius hitközönségünké az abból háramló becsület és erkölcsi haszon.”⁷ Az 1866. március 30-án kelt iratot aláírják: Kriza János püspök, Ferencz József, Buzogány Áron, Jakab Elek, Marosi Gergely és Pap Mózes.

Kriza jöllehet nem vesz részt ténylegesen a szerkesztés ezutáni munkájában, mégis megmarad szellemi irányítónak. Helyébe a fiatalabb nemzedék lépik, amely tovább viszi az ő elképzeléseit, s a szabadelvű, tudományos teológiai gondolkozás szellemében fejleszti a Keresztény Magvetőt általánosan elismert és értékelt folyóirattá. Álljon itt csupán egyetlen vélemény, melyet Szász Károly jelentett ki Kriza halálakor tartott emlékbeszédében: „Valóban, ha a Keresztény Magvetőnek, melynek tényleges szerkesztését Kriza idővel fiatalabb társainak engedte át, de amelyre szellemi vezérbefolyást gyakorolni, sőt azt saját dolgozataival is gazdagítani egész haláláig nem szűnt meg — immár 15 éves életét átpillantjuk, oly nagybecsű gyűjteménynek fogjuk azt vallani, mely egyháztörténeti s általában vallástudományi irodalmunkhoz nemcsak egyes becses adalékokat nyújtott, hanem e téren maradandó nyomokat is hagyott.”⁸

Kriza halálának 100. évfordulóján, amikor idézzük az ő emberi alakját, egyházépítő munkásságát s próbáljuk meghatározni helyét és szerepét egyházunk történelmében, úgy érzem, ebben a képben igen jelentős helyet foglal el az 1861-es esztendő s különösen Kriza szellemi gyermeke: a Keresztény Magvető.

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

JEGYZETEK

¹ Keresztény Magvető 1 (1861). Előszó (lapszámozatlan)

² Uo.

³ KerMagv 25 (1890). 35.

⁴ Az 1861-ben Tordán tartott zsinati főtanácsról szerkesztett Jegyzőkönyv 10. jkv-i szám (lapszámozatlan)

⁵ Uo. 62. jkv-i szám

⁶ KerMagv 60 (1928). 83.

⁷ Uo. 25 (1890). 37.

⁸ Emlékbeszéd Kriza János l.t. felett

1875. december 20. MTA Értekezések V. köt. 5. szám (1876). 26.

KRIZA JÁNOS „AZ UNITÁRIUS IFJÚSÁG ATYJA“

Kriza Jánosra való emlékezésünk nem lenne teljes, ha nem idéznők fel emlékét úgy is, mint az „ifjúság atyjáét”. A főtanoda hatvannyolcadik tanáráról ezeket olvashatjuk: „Komoly férfi, de volt benne valami kedves és rokonszenves, amiért az ifjúság szerette: a kedély és

érzület nemessége és gyermeki naivsága. Úttörő munkás a diákság körében, aki az anyanyelv helyfoglalását elősegítette. A reform és a haladás feltétlen híve minden téren. Mert ez a fiatal ember alighogy belép a kollégium tanári karába — a szintén szabadelvű és reformszellemű Brassaival egy időben —, lelke vonzalmi azonnal kijelöli pártállását. Az ifjúság és tanári kar között nincs meg a mindenekelelt szükséges lelki összhang és megértés. Az ifjúság a maga lendületében saját maga keresi a művelődés útjait, amelyek nem mindenkor azonosak a tanári kartól ajánlottakkal. Kriza a maga áldott jóságos lelkével az ifjúság pártjára áll. Nem győzi eleget hangoztatni tanártársai előtt, hadd boldoguljanak saját terveik szerint. Mint embert mindenki szerette és tisztelte. Címe: Kedves Főtisztelendő úr! A közvélemény az ifjúság atyjának, nejét az ifjúság anyjának tartotta.¹

Kriza János világosan látja, hogy kora, melyet átsző a felvilágosodás és az európai népek 1848-as szabadságharca, magával hozta a latin klasszikus iskola letűnését és egy modernebb, európai szellemű műveltség kibontakozását is. Megalkuvás nélkül, öntudatosan foglalt állást az utóbbi mellett. Önerején tanult meg angolul, franciául és németül; egyéni példaadásával reformálólág hatott az ifjúságra és lett az új szellem egyik képviselője.

Egyik alapítója és első könyvtárnoka az *olvasó társaságnak*. Írásait Szentiváni Mihállyal együtt adják ki hetenként kéziratban *Viola*, majd *Remény* címen. Berliini tanulmányi útja után egy ideig szerkesztője és kiadója a *Remény* című zsebkönyvnek. Mint szerkesztő formába öntötte a gondolatokat, segítette minden ifjú szárnypróbálgatását. Kőváry László szerint „mindnyájunk barátja volt, s nem volt senkinek ellensége, de neki sem volt senki. Krisztusi jellem.”²

Kriza János mint kolozsvári lelkész és tanár közről ismerte a didaktikai, nevelési és rendtartási kérdéseket. Az ifjúság megértette az idő sugallatát, és az önképzés, önnevelés útját kereste, ebben irányítójuk és példaadójuk Kriza János volt, aki Szentiváni Mihály, Veress György, Gálfi Sándor, Árkosi Dénes és Fejér Márton társaságában az önművelést elősegítő kört alapított, új korszakot nyitva a főtanoda történetében. Mint a kollégium könyvtárának felügyelőjéhez és könyvtárosához az ifjúság bizalommal fordult. „Ezt a komoly és kevés beszédű férfit az ifjúság nagyon szerette a kedély és érzület nemessége s gyermeteg naivsága miatt. Bizalommal fordult hozzá minden ügyes-bajos dolgával. Mint tanár védelmezte az ifjúságot, mert vallotta, hogy: hagyni kell őket, hogy az ő módjuk szerint fejtsék ki lelkök tehetségeit és készíteni magukat jövő rendeltetésükre. Irányítsuk törekvéseiket, de el ne fojtsuk, vezessük, de ne akadályozzuk, mutassuk meg nekik a jobbat, de ne vegyük zokon, ha ők maguk által választott jóhoz ragaszkodnak, hadd fejlődjék önállóan szép iránti érzékük, hadd erősödjének szabad repülésben lelkeik szárnyai.”³

1834-ben megindult a *Beszédvár* is, melyben többek között megtaláljuk Wesselényi Miklós válaszát az unitárius ifjúság küldöttségéhez, amelynek Kriza János is tagja volt. Jellemző a Wesselényi beszédére, hogy boldognak mondja az ifjúságot, mert „vallásuknál fogva már oly születést s következőleg nevelést kapnak, hogy a sok előítéletektől és babonáktól már gyermekkorukban mentekké tétetnek.”⁴

Kriza János tanársága idejére esik az ifjúság fegyelmezésének sokrétű, igen nehéz ügye is. Augusztnovics Pál főgondnok előterjesztésére

már 1836-ban az Egyházi Képviselő Tanács behatóan foglalkozott az ifjúság fegyelmezésének kérdéseivel, mert feltétlenül szükségesnek tartja megújítani a fenyítések és törvényeket. Az ifjúság fegyelmezése főképpen testi és pénzbeli büntetésből állott. A testi büntetést korbáccsal végezték. Ezt a súlyos fenyítési módszert csak az 1842-i zsinat törölte el. A javaslat Brassaitól, Fejér Mártontól és nem utolsó sorban Krizától származott. A pénzbüntetési kérdésében a kollégium vezetősége úgy látta, hogy az nem a vétkest, hanem a szülőket sújtotta a legjobban, mert a szülők erszénye jobban szenvedett, mint a vétkes ifjú. A pénzbeli büntetés alsó határa 2 krajcár, felső határa 2 forintban volt megállapítva. 1845-től a testi büntetések különböző neveit eltörlik, és a főtanodából való kicsapás lesz a legsúlyosabb feddési eljárás; a pénzbeli bírságolás azonban fennmarad egészen 1896-ig, amikor egyházunk a fegyelmezést új alapokra helyezte. Megemlítjük mint érdekességet az 1838-as évekből ugyancsak a fegyelmezés tárgyában a Konzisztóriumhoz „Vélemény” címen benyújtott 50 ívre terjedő panaszt, melynek szerzője ismeretlen, és aki a 3. pont alatt a teológus ifjúságnak az oráció és préces végzésében tanúsított mulasztásának kiküszöbölésére büntetés helyett jutalom általi ösztönzés bevezetését ajánlja. Ugyanakkor ajánlja, hogy: „A professzorok közül rendre egy járjon fel a précesre.”⁵

Amikor az 1839–40. iskolai év elején Brassai mint igazgató a módosított rendtartást kihirdette, bejelentette az ifjúságnak, hogy „az alacsonyabb leckéknek nagyobb rendszerrel és pontossággal való leendő tanítása tekintetéből” Kriza János pedagogarchának állítatott. Iszlay László iskolai felügyelő-gondnok beiktatta és Kriza „a célirányosságért közkedvességet nyert beszéddel” válaszolt.⁶

Kriza János teológiai tanársága idején alakult meg a *papnevelő intézet önképzőköre*, mely az ifjúság irodalmi köréből vált ki. Tagjai a teológiai hallgatók, akik 1848 márciusában létrehozták a *bibliáolvasó társaságot* is. A szabadságharc után csak 1859-ben folytatta munkáját, megalapítván az *önképzőköri könyvtárt*. (Ma is létezik mint különálló egység a Protestáns Teológiai Intézet nagy könyvtárában.) 1860-ban kiadják kebli lapjukat, az *Egyházi lapot*, melynek célja a gyakorlati lelkész körébe vágó esketési, kereszteségi és úrvacsorai ágendák, egyházi beszédek és imák, később önálló értekezések, bírálatok és költemények megjelentetése. Püspöksége idején, 1864-ben alakult meg a *teológiai önképző egyesület* is, melynek célja: „A teológiai művelődés eszközének megszervezése és teológiai önképzés... A szavaláson kívül egyházi beszédek szabatos elmondását, bibliai helyek felolvasását, megtanulását és írásbeli dolgozatok bírálatát is programunkba vesszük... Egyszóval: méltónak lenni a teológus nevezetre. — Amiből következik, hogy mindannak, ami a keresztes erkölcsiséget veszélyeztetné, az együletben nincs helye.”⁷ Ma is időszerű feladatok teológus hallgatóink részére a fenti nemes elgondolások. Még megemlítjük, hogy az 1860-as években teológiai vita-gyűléseket is tartanak, és örökös tiszteletbeli tagokká választják Kriza Jánost, Simén Domokost és Ferencz Józsefet.

Nem zárhatjuk le történelmi visszapillantásunkat anélkül, hogy a kollégium kórházával kapcsolatban ne idéznők az 1867. évet, amikor egyszerre 8 tanuló feküdt hólyagos himlőben egy tanteremben. Bár a tanulókat a Karolina kórház ápolta, megtörtént, hogy nem volt üres hely, és ilyenkor tantermet alakítottak át betegszobává. 1867 telén is ez

volt a helyzet. A betegszoba részére ápolónőt fogadtak, de erre legtöbbször csak egy-egy magával is tehetetlen öregasszony vállalkozott. Az ápolás nem volt kielégítő, bár az orvos mellett „főképpen Kriza püspök áldott lelkü felesége minden lehető megtett felgyógyulásuk érdekében”⁸. Ez az eset is megmagyarázza, hogy a püspök nejét miért tartotta a közvélemény az „ifjúság anyjának”, a gyermekek és tanulók melegszívű bátorítójának.

Alig hét évvel a püspök halála után a kolozsvári főtanoda ifjúsága felvetette a Kriza-émlékünnepély gondolatát. Péterfi Dénes az 1882-ben Nagyajtán rendezett ünnepségről a következőket írja:

„A Kriza-ünnepély eszméje a kolozsvári főiskolánkban Székely József s. tanártól indult ki. Indítványát a főtanodai ifjúság lelkesedéssel karolván fel, a tordai és székelykeresztúri iskolák ifjúságának s több lelkes ügybarátoknak közreműködésével pár hó alatt összehozta a márvány emléktábla kiállítására szükségeltetett összeget. Az ifjúság köréből a rendező bizottságban részt vettek Székely József, Mózes Mihály, Gábor Albert és Árkosi Lajos. Az ünnepi istentisztelet keretében a kolozsvári főtanodai ifjúság karéneke szerepelt. Az emléktábla körül az első koszorút a kolozsvári főtanoda ifjúsága nevében Végh Mihály papjelölt tette le. Az ifjúsági dalárda Adorján Domokos papjelölt vezetése alatt dicsőretre méltóan énekelt. Azután Mózes Mihály papjelölt szavalta el Györfy József VIII. o. tanulóknak ez alkalomra írt hangulatteljes ódáját. Ez ünnepélyre nemcsak Nagyajta, hanem egyházunk, iskoláink s maga az unitarizmus különös örömmel és gyönyörűséggel tekinthetnek vissza.”⁹

Kovács János szerkesztésében csak 10 év elteltével jelent meg az ünnepélyről szóló *Kriza Album*. Az ünnepség főszereplőjének, Jakab Eleknek emlékbeszédéből idézzük: „Üdvözöllek, derék ifjúság! Te örök-szép s halhatatlan. Ott vagy te mindenütt, ahol szép és jó történik. Tied a jelen, s te mégis nagy mestered múltján andalogsz, Tied a jövő, s te mégis régi érdemekre emlékezel. Te tudsz csak lelkesedni, te szeretsz egészen, te virága népemnek.”¹⁰ Székely József tanárjelölt szerint: „Az emléktábla megvalósítása egy igénytelen ifjúságé...”, de az itt hallott eszmék és beszédek termékenyítőleg fognak hatni a szívekre, a szép, a jó és igaz tiszteletének barátaira, örvendetes bizonyosságot szolgáltatva az önfeláldozó hazaszeretetről.”¹¹ Kőváry László az *Album*ban közölt cikkében Krizát misszionáriusnak nevezi, mert kereste az unitárius vallásnak a világgal való megismertetését. Megállapítja azt is, hogy „megújult közöttünk a jó emlék, mit a főtanodába maga után hagyott... megújult az adoma, hogy az olló nem koppantó, vagyis hogy: az iskolai törvényeket kiegészítik az illemszabályok”¹².

Kriza János nem ismerte a nemzetiség- vagy vallás-különbséget. Egyformán szeretett mindenkit. Előtte rossz és álnok ember nem volt, csak gyarló és megtántorodott. Azokat sem feddte, nem dorgálta, inkább szánta és szelíden igyekezett jóra bírni. Szerette az embereket, mert bennük Isten képét látta. A panasz fájt neki, a könnyhullatást nem bírta elviselni. „Mint tanár az ifjúságnak lelkes barátja, bátorítója, védője és tanácsadója. Vétkes ifjat nem ismert, csak pajkost, aki megjavulhat s emberré lesz” — mondotta róla Jakab Elek.¹³

Születése századik évfordulóján Ferencz József püspök az 1911. évi Főtanácson így emlékezett meg Kriza Jánosról: „Ott láttam őt a tante-remben, amint tanítványait oktatja, ismeretekkel gyarapítja s őket a jó, az igaz, a szép, az erkölcsös s az istenes életre buzdítja és emellett

nemegyszer még testi táplálékáról is gondoskodik.¹⁴ Dr. Gál Kelemen igazgató Kriza házsongárdi sírjánál ezeket mondta: „Hálás szívvel dicsóítem a jó tanár emlékezetét, akit a közvélemény »az ifjúság atyjának« nevezett, akinél a beteg tanuló ápolást és gyógyulást, az éhező kenyeret, az elcsüggedt vigasztalást talált. Erről a soha nem lankadó keresztény szeretetről még ma is hálásan emlékeznek meg azok, akiket a jó sorsuk annak részeseivé tett. Büszkén hirdetem dicsóságát annak a tudós tanárnak, aki fényt és dicsőséget szerzett tanszékének, aki előadásaival, tankönyveivel, énekeskönyvével tüneményes gyorsasággal egyházunk első emberei közé emelkedett.¹⁵ A megemlékezést bezáró ünnepélyen Pálffy Márton tanár előadásában... „az olló nem koppantó“ Kriza-mondást idézte, mivel ez ütötte nyélbe az Olvasótársaságot, a teológiai ifjúság önképzőkörének őst.

Még ma is elgondolkozunk azon, hogy mit érthetett a fiatal Kriza a fenti kijelentésén. Mi ebben a szellemesség egy önképzőkör létrehozása kapcsán? — tették fel azóta is sokan a kérdést. Képzeljük magunkat az 1830-as évekbe, amikor egy szál faggyúgyertya halvány világánál tanultak a diákok. Időközönként koppantóval szedik le a gyertya hamvát, mert ha ollóval nyúlnának hozzá, abból több veszedelem származhatna. Az egyik, a kisebbik az, hogy az elégett faggyú kellemetlen füsttel töltené meg a szobát, a másik, a nagyobbik az, hogy az olló nemcsak a hamvat, hanem magát a *világosságot* is megsemmisíthetné, azaz „elnyisszenthetné“. Az olló tehát nem koppantó: a tudás még nem műveltség. A tudást meg lehet az iskolában szerezni, de a világosságot, a műveltséget csak az önképzés adhatja meg. Ez volt Kriza felfogása. Aki csak azt szedi magába, amit a tudós tanárok a katedréről tanítanak, az még csak fél munkát végzett, „csak ollóra tett szert; a koppantót, a lelki műveltséget magának kell megszereznie. Önképzés útján. Ezért van szükség önmunkásságra és önfegyelmezésre szoktató önképzőkörré. Az ollóhoz ez az önképzőkör szerzi meg a koppantót, az iskolai törvények mellett ez szerez érvényt az erkölcsi törvénynek, a tudást az tetőzi be lelki műveltséggel. Így értem — mondja Pálffy Márton — a Kriza székelly szellemességgel megcsattintott koppantóját! Így lett a koppantóból nálunk Önképzőkör.“¹⁶

Ez a koppantó lett az ifjúság megbecsülhetetlen öröksége. Ezt örökölte Kriza Jánostól, a gazdag lelkű nagyajtai származású diáktól, akire emlékezett az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet Önképzőköre is az 1975. március 26-án tartott ünnepi ülésén. Gellérd Gyula és Márton Géza református, Máthé Sándor és Kotecz József unitárius hallgatók tartottak előadást; többen a *Vadrózsák* balladáiból adtak elő, és dalait énekelte a jelenlevő ifjúság. Megható emlékezés volt „az ifjúság atyjára“, a koppantó szellemében.

Dr. IZSAK VILMOS

JEGYZETEK

¹ Dr. Gál Kelemen: Az Unitárius kollégium története. II. kötet 549.

² Kriza Album. Bp. 1892, 79.

³ Gál Kelemen: I.m. 159.

⁴ Uo. 163.

⁵ Uo. 339.

- ⁶ Uo. 349.
⁷ Uo. 171.
⁸ Uo. 202—203.
⁹ Keresztény Magvető. 17 (1882), 237—238.
¹⁰ Kriza Album 37.
¹¹ Uo. 41.
¹² Uo. 79.
¹³ Uo. 34.
¹⁴ KerMagv 46 (1911). 379.
¹⁵ Uo. 379.
¹⁶ Uo. 381.

KRIZA JÁNOS ÉS NAGYAJTA

Bár Kriza János Nagyajtán született, ezen kívül magáénak mondhatja Torockó, ahonnan a család származott, és ahová kilencéves korában a jónevű iskolába vitték szülei. Övének tekintheti Kolozsvár is, hol felsőbb iskoláit végezte s mint lelkész, teológiai tanár, egyházi főjegyző, később püspök haláláig munkálkodott.

Az eke még mindig szed fel köveket a régi kőház helyéről, melyben a költő-püspök bölcsője ringott. A nagy gyümölcsös- és veteményeskert közepén állott papilakra a legöregebb emberek is alig emlékeznek, hisz 1900-ban lebontották. A Kriza Sándor után idejövő új papnak, Lőfi Ödönnek módosabbat, korszerűbbet építettek, de már a főút mellé. Ennek a papilaknak a homlokzatán egy emléktáblát találunk, melyet még a régi házra helyeztek el 1882-ben, rajta a következő felirással:

KRIZA JÁNOS

UNITÁRIUS PÜSPÖK, KIRÁLYI TANÁCSOS,
 A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ- S A KISFALUDI
 TÁRSASÁG TAGJA, KÖLTŐ S A SZÉKELY NÉPKÖLTÉSNEK A
 VADROZSÁK-BAN HALHATATLAN GYŰJTŐJE.
 SZÜL. 1811. JUN. 28. MEGHALT 1875. MÁRC. 26. KOLOZSVÁRT.
 ITT SZÜLETETT, INNEN PATTANT KI A SZELLEMI SZIKRA,
 MELY A KRIZA NEVET FÉNNYEL ÖVEDZI KÖRÜL.
 MINT KÖLTŐ GYŰJTÉ SZÉKELYFÖLD ELMEVIRAGIT...
 NÉPDAL A NÉP AJKÁN, DALBAN A DALNOK IS ÉL.

Úgy véljük, nem lesz érdektelen megismernedni az emléktábla elhelyezésével kapcsolatos készülődésekkel. Az egyházközség presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyve szerint 1882. június 18-án Kriza Sándor helybeli lelkész elnöklete alatt tartott egyházi gyűlésen:

„Olvastatik Kolozsvári isk. igazg. tanács 1882. június 10-éről szóló: Kovács János igazg. tanár, Székely József bizottsági tag és Gábor Albert biz. titkár aláírással ellátott — egyházunkhoz szóló leirata, melyben tudatja egyházunkat, miszerint felejthetetlen Kriza János unitár. püspök, költő és író születése házáat egy emléktáblával fogja megjelölni ez év